

Anetta Barska, dr inż.

<https://doi.org/10.26366/PTE.ZG.2016.68>

Joanna Wyrwa, dr

Janina Jędrzejczak-Gas, dr

Wydział Ekonomii i Zarządzania

Uniwersytet Zielonogórski

Rola samorządu lokalnego w aktywizowaniu przedsiębiorczości pozarolniczej na terenach wiejskich – studium przypadku gminy z województwa lubuskiego

Streszczenie

Na obszarach wiejskich obserwujemy liczne zjawiska społeczno-gospodarcze, wśród których należy wymienić malejącą rolę rolnictwa, jako źródła utrzymania mieszkańców wsi oraz wysokie bezrobocie. Ludność dotychczas związana wyłącznie z gospodarstwem rolnym coraz częściej podejmuje działania zmierzające do zmiany źródeł dochodu, w tym do rozwoju drobnej przedsiębiorczości. Bardzo ważną rolę w tych procesach odgrywa samorząd lokalny, który poprzez swoją politykę może aktywizować przedsiębiorczość. Celem artykułu jest przedstawienie stanu przedsiębiorczości na obszarze gminy wiejskiej oraz wskazanie możliwych form jej aktywizacji z poziomu jednostki samorządu terytorialnego oraz przy wykorzystaniu programów pomocowych. Niniejszy artykuł stanowi studium przypadku, a jako obiekt badań wykorzystano gminę wiejską Dąbie znajdującą się na terenie województwa lubuskiego. W postępowaniu badawczym wykorzystano zarówno wtórne, jak i pierwotne źródła informacji.

Słowa kluczowe: obszar wiejski, przedsiębiorczość, samorząd lokalny, studium przypadku, gmina wiejska.

KOD JEL: R 58, O1

The role of local governments in activating non-agricultural entrepreneurship in rural areas – a case study conducted for a municipality in Lubuskie Province

Abstract

Many socio-economic phenomena can be observed in rural areas, among which one must include the diminishing role of agriculture as a source of income for rural residents as well as high unemployment. The people previously associated solely with agricultural holdings frequently take action toward changing their sources of income, including developing small enterprises. A very important role in these processes is played by local governments, which can activate entrepreneurship through their policies. This article aims to represent the state of entrepreneurship in the area of a rural municipality and to indicate the possible forms of its activation from the level of local government bodies and with the use of aid programs. This article is a case study, while the rural municipality of Dąbie, located in Lubuskie Province, was chosen as a research object. The research proceeding implemented both secondary and primary sources of information.

Keywords: local government, entrepreneurship, case study, rural municipality.

JEL CLASSIFICATION: R 58, O1

Wstęp

Zmiany zachodzące na obszarach wiejskich są jednym z rezultatów zjawiska nadprodukcji żywności, która wymogła na gospodarstwach rolnych wzrost specjalizacji i koncentrację środków produkcji. W konsekwencji prowadzi to do spadku popytu na siłę roboczą, co pogłębia niekorzystne zjawisko bezrobocia na obszarach wiejskich i związaną z nim pauperyzację. Ludność dotychczas związana wyłącznie z gospodarstwem rolnym coraz częściej podejmuje działania zmierzające do zmiany źródeł dochodu, w tym do rozwoju drobnej przedsiębiorczości (Otłowska, Buks i Chmieliński 2006). Rolnictwo odgrywa coraz mniejszą rolę w dostarczaniu ludności wiejskiej zarówno pracy, jak i dochodów, będąc jednak nadal bardzo ważnym składnikiem gospodarki wiejskiej. Z badań I. Frenkla (2013) wynika, że z każdą dekadą maleją związki ludności wiejskiej z gospodarstwem rolnym. Jeśli w 2001 roku 55,5% ludności wiejskiej w wieku powyżej 15 lat było w jakiś sposób związane z gospodarstwem rolnym, to w 2011 roku było to już tylko 40,6%, a więc w ciągu 10 lat nastąpił spadek o blisko 15 punktów procentowych. Utrzymujący się głównie z pracy w swoim gospodarstwie stanowili w 2001 roku 21,5%, natomiast w 2011 roku już tylko 14,9% (spadek o 6,6 punktu procentowego) (Frenkel 2013). W 2001 roku z pracy poza swoim gospodarstwem rolnym utrzymywało się 32,5% ludności, a w 2011 roku już 45% (wzrost o 12,5 punktu procentowego). Nadal jednak wskaźnik aktywności gospodarczej na terenach wiejskich jest niższy, według W. Kamińskiej w 2009 roku w Polsce wynosił 105, przy czym w miastach kształtował się na poziomie 125, a na obszarach wiejskich - 64. Niekorzystnie również kształtuje się w Polsce, na tle większości krajów UE, wskaźnik zatrudnienia ludności wiejskiej. Odnosi się to zwłaszcza do kobiet i osób starszych w wieku 55-64 lata, w nieco mniejszym stopniu do grupy wiekowej 15-24 lata. W 2012 roku niższe niż na polskiej wsi wskaźniki zatrudnienia odnotowano w nielicznych krajach i były to: Bułgaria, Chorwacja, Grecja, Hiszpania, Malta, Węgry i Włochy (Frenkel 2015, s. 33-62). Warunkiem podstawowym dla rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej powinna być dywersyfikacja gospodarstw wiejskich, rozumiana jako wprowadzenie do gospodarstw dodatkowej, pozarolniczej działalności. Większe zaangażowanie ludności wiejskiej w pozarolniczą działalność powinno się przyczynić do obniżenia poziomu bezrobocia i poprawy jakości życia społeczności zamieszkującej tereny wiejskie.

Celem artykułu jest przedstawienie stanu przedsiębiorczości na obszarze gminy wiejskiej oraz wskazanie możliwych form jej aktywizacji z poziomu jednostki samorządu terytorialnego oraz przy wykorzystaniu programów pomocowych. Niniejszy artykuł stanowi

studium przypadku, a jako obiekt badań wykorzystano gminę wiejską Dąbie znajdującą się na terenie województwa lubuskiego. Przyjęta za obiekt badań gmina charakteryzuje się wysokim bezrobociem, niską jakością kapitału społecznego, znacznym udziałem osób korzystających z pomocy społecznej, posiada jednak cenne walory przyrodnicze oraz dogodną lokalizację w rejonach przygranicznych, co daje możliwość rozwoju agroturystyki, czy też działalności gospodarczej o innym profilu.

Material i metody

Artykuł powstał jako rezultat przemyśleń autorek wyłonionych w procesie projektowania Strategii Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Gmin Nadodrzańskich, którego członkiem jest gmina Dąbie, realizowanym w ramach projektu „*Rozwój społeczno-gospodarczy gmin nadodrzańskich*”, finansowanego ze środków Norweskiego Mechanizmu Finansowego 2009-2014 i/lub Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego 2009-2014. Niniejszy artykuł jest studium przypadku gminy wiejskiej Dąbie, a zatem metody badawczej polegającej na jednoczesnym stosowaniu wielu metod w celu jak najdokładniejszej diagnozy obiektu badań. W postępowaniu badawczym użyteczne były zarówno wtórne, jak i pierwotne źródła informacji. Jako metody badawcze wykorzystano przede wszystkim analizę dokumentacji źródłowej badanej gminy, analizę wskaźnikową dostępnych danych statystycznych oraz wyniki badań ankietowych przeprowadzonych wśród mieszkańców i lokalnych przedsiębiorców. Powyższe metody miały zastosowanie w różnym stopniu i zakresie na poszczególnych etapach postępowania badawczego. Wykorzystano ankietę audytoryjną oraz internetową. Zostały sporządzone dwa kwestionariusze autorskie, do których oceny rzetelności został wykorzystany test Alfa - Cronbacha. W omawianym badaniu przyjął on wartość, powyżej 0,7, co oznacza prawidłową rzetelność skal. Zakres czasowy badań dotyczy lat 2009-2016.

Istota i rola przedsiębiorczości pozarolniczej na obszarach wiejskich

Złożona sytuacja społeczno-ekonomiczna polskiej wsi oraz rolnictwa wskazuje na konieczność przeorientowania zawodowego znacznej części ludności wiejskiej, która reprezentuje rezerwę siły roboczej w rolnictwie indywidualnym. Antidotum może stanowić przedsiębiorczość wiejska, która jest ważnym czynnikiem aktywizacji gospodarczej obszarów wiejskich w Polsce. Pojmowana jest ona jako działanie głównie w sferze gospodarczej, a jej kluczowymi atrybutami są innowacyjność i odwaga w podejmowaniu ryzyka, co przekłada

się na efekt rynkowy. Określana jest przez dwa zasadnicze ujęcia: atrybutywne jako zbiór cech osoby charakteryzującej się określoną postawą (przedsiębiorczą) oraz czynnościowe, funkcjonalne – jako proces, określony sposób podejmowania i prowadzenia działań przez osoby (Grzegorzewska-Mishka 2010, s. 17-18).

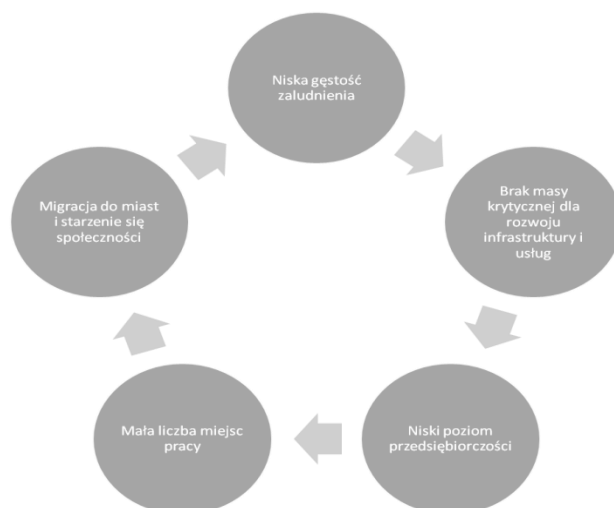
Obecny stan w tym zakresie jest wysoce niezadowolający. Z raportu Fundacji Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej powstałego przy współpracy Instytutu Rolnictwa i Rozwoju Wsi PAN oraz Fundacji Europejskie Centrum Przedsiębiorczości wynika, że mimo licznych działań wspierających na poziomie UE, kraju czy też lokalnym nadal nie obserwujemy przełomu w tworzeniu pozarolniczych miejsc pracy na obszarach wiejskich. Głównymi przyczynami takiej sytuacji są (*Bariery ...*):

- słabość otoczenia zewnętrznego, które powinno sprzyjać tworzeniu podmiotów gospodarczych,
- niski poziom integracji i koordynacji programów wsparcia oraz silna ich sektorowość,
- ilościowe a nie jakościowe nastawienie w programach aktywizacji osób bezrobotnych,
- nadmierna biurokracja,
- niewystarczające działania, mogące skutecznie uruchomić endogeniczny potencjał mieszkańców wsi,
- promowanie rozwiązań nie zawsze dostosowanych do rzeczywistych potrzeb mieszkańców wsi, szczególnie peryferyjnie położonych w stosunku do dużych miast.

Wśród istotnych czynników o znaczeniu lokalnym mających wpływ na przedsiębiorczość na obszarach wiejskich wymienić można: potencjał demograficzny, chłonność lokalnego rynku pracy, rozmiar i rodzaj bezrobocia, zasoby kapitałowe ludności, chłonność rynku, infrastrukturę techniczną o znaczeniu lokalnym, stan środowiska przyrodniczego, aspiracje lokalnej społeczności, kompetencje i prężność samorządu lokalnego, liczbę i sprawność instytucji otoczenia biznesu, tradycje rozwoju przedsiębiorczości. Rozwój przedsiębiorczości na poziomie lokalnym jest w dużym stopniu zależny od wzajemnego oddziaływania takich zmiennych, jak: aktywność władz samorządowych, atrakcyjność inwestycyjna gminy oraz postawy przedsiębiorcze mieszkańców wsi. Ważne jest uświadomienie rodzinom rolniczym potrzeby poszukiwania dochodów z kilku źródeł. Według K. Gutkowskiej aktywizowanie przedsiębiorczości na obszarach wiejskich może nastąpić, poprzez: rozwój infrastruktury obszarów wiejskich, zagospodarowanie produktów rolniczych, wykorzystanie zasobów mineralnych tych obszarów, wykorzystanie zasobów wytwórczych obszarów wiejskich, w tym zasobów środowiska i jego walorów krajobrazowych (Gutkowska 2009). Warto

zauważyć, że jeśli nie zostaną podjęte zintegrowane działania w zakresie tworzenia warunków rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej to rejony te będą narażone na pogłębiającą się marginalizację. Zgodnie, bowiem z modelem okrężnym degradacji cywilizacyjnej wsi (rysunek 1) jeżeli w którymś momencie owo koło nie zostanie przerwane, to na danym obszarze może dojść do stagnacji i trwałej zapaści cywilizacyjnej (Majewski, Staniszewski, Czyżewski 2012, s. 401-415).

Rysunek 1. Model okrężny degradacji cywilizacyjnej wsi

Źródło: *The New Rural Paradigm: Policies and Governance*, OECD Publishing, Paris 2006.

M. Kłodziński podkreśla, że „postępujący proces dezagraryzacji wskazuje, że oprócz polityki rolnej, kierowanej do kurczącej się grupy rolników, niezbędna jest polityka wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, zapewniająca nowe miejsca pracy dla osób odchodzących z rolnictwa, ale nadal mieszkających na wsi”. Rozwój wielofunkcyjny oznacza umiejętne wkomponowanie w wiejską przestrzeń coraz więcej nowych funkcji pozarolniczych, co przyczynia się do zróżnicowania wiejskiej gospodarki i odejście od monofunkcyjnego rozwoju, opierającego się głównie na produkcji surowców rolniczych (Kłodziński 2014, s. 97-112). Wdrażanie idei wielofunkcyjności obszarów wiejskich polega przede wszystkim na dywersyfikacji działalności społeczno-ekonomicznej wsi, realizowanej przez różnych interesariuszy w celu wzbogacenia źródeł i zwiększenia dochodów poza gospodarstwami rolniczymi na obszarach wiejskich (Hall, McVittie, Moran 2004, s. 211-225; Czarnecki 2005, s. 233-254; Malinowski 2005, s. 695-703).

Gmina Dąbie i jej potencjał w obszarze rozwoju pozarolniczej przedsiębiorczości

Gmina Dąbie położona jest w zachodniej części województwa lubuskiego, w powiecie krośnieńskim. Gmina leży w widłach rzek Odry i Bobru, na jej terenie znajdują się także

cztery jeziora, które są otoczone lasami sosnowymi, woda w Jeziorze Wielkim jest zaliczana do I klasy czystości. Wyróżniają ją cenne walory przyrodnicze. Gmina zajmuje powierzchnię 17091ha, a jej zalesienie stanowi 51,1%. Powierzchnia użytków rolnych w gminie Dąbie wynosi 7031ha – 56,1% z ogólnej powierzchni użytków rolnych zajmują grunty orne (3941ha), 31,7% łąki (1945ha), 7,8% pastwiska (610ha), 0,2% sady (15ha), 1,9% użytki ekologiczne (131ha).

Według danych Głównego Urzędu Statystycznego gmina Dąbie liczy 5045 osób, w tym kobiety stanowią około 49% ogółu mieszkańców. W gminie tej odnotowujemy gęstość zaludnienia 30 osób na km² i jest ona jedną z najniższych w województwie lubuskim. W roku 2015 w stosunku do roku 2009 największy wzrost liczby ludności miał miejsce w grupie wiekowej 60-69 lat (wzrost o 60%) oraz 30-39 lat (wzrost o 22%), natomiast największy spadek – grupie wiekowej 20-29 lat (spadek o 24%) oraz 10-19 (spadek o 20%). Zjawisko to w połączeniu z zerowym przyrostem naturalnym może w przyszłości spowodować wzrost wskaźników obciążenia demograficznego (tabela 1).

Tabela 1. Struktura wiekowa mieszkańców gminy Dąbie w latach 2009-2015

Wiek (w latach)	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
0-9	513	532	520	521	539	549	542
10-19	689	694	673	645	584	568	555
20-29	947	852	837	809	785	741	723
30-39	719	750	769	796	837	847	878
40-49	665	658	651	650	633	645	647
50-59	818	828	829	830	807	791	771
60-69	377	406	438	468	518	569	601
70 i więcej	374	357	352	348	350	334	328
Razem	5102	5077	5069	5067	5053	5044	5045

Źródło: opracowanie własne na podstawie stat.gov.pl (data dostępu 15.12.2016).

Istotnym czynnikiem wyróżniającym tą gminę jest współczynnik feminizacji kształtujący się poniżej wartości 100. Przyrost naturalny systematycznie spada i w 2015 roku wyniósł – 1,2. Od wielu lat gminę charakteryzuje ujemne saldo emigracji wewnętrznych i zewnętrznych związane przede wszystkim z emigracją zarobkową, jak również odpływem młodych ludzi do większych ośrodków m.in. w celach edukacyjnych i zarobkowych. Dotyczy to przede wszystkim młodych i zdolnych ludzi, którzy bardzo często nie wracają już do swoich rodzinnych miejscowości. Zjawisko to może przyspieszyć proces starzenia się społeczeństwa, a tym samym wymusi zmiany w kierunkach inwestycji infrastrukturalnych, należy się spodziewać wzrostu znaczenia inwestycji w służbę zdrowia i infrastrukturę społeczną służącą zaspokajaniu potrzeb ludzi starszych. Może zmniejszyć się obciążenie

infrastruktury szkolno-wychowawczej, co może doprowadzić do likwidacji niektórych placówek oświatowych, a to z kolei może prowadzić do wzrostu napięć społecznych.

W gminie Dąbie obserwuje się systematyczny wzrost współczynników obciążenia demograficznego, co oznacza wspomniany już obecny i przyszły wzrost kosztów związanych z pomocą społeczną i ochroną zdrowia (tabela 2).

Tabela 2. Wskaźniki obciążenia demograficznego w gminie Dąbie w latach 2009-2015

Wskaźniki obciążenia demograficznego (osoby)	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym	49,9	50,2	49,0	49,0	49,9	50,6	51,0
Ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku przedprodukcyjnym	57,8	58,5	62,2	63,4	68,3	72,2	76,7
Ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym	18,3	18,5	18,8	19,0	20,2	21,2	22,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie stat.gov.pl (data dostępu 15.12.2016).

Na koniec grudnia 2016 roku w gminie Dąbie zarejestrowano 213 osób bezrobotnych, z czego kobiety stanowiły 54,5%. Blisko co trzeci bezrobotny na terenie gminy to osoba bez kwalifikacji zawodowych. Około 24% bezrobotnych to osoby bezrobotne do 30 roku życia, równie liczna grupa to osoby powyżej 50 roku życia. Mniejsza liczba zakładów pracy w gminie Dąbie, zatrudniających relatywnie mniejszą liczbę pracowników, a także negatywna fluktuacja zatrudnienia w regionie powodują, że problem bezrobocia jest tu szczególnie dotkliwy. Skutki wysokiego bezrobocia są wyjątkowo dramatyczne, ponieważ wielu bezrobotnych jest bez pracy przynajmniej rok (ponad połowa bezrobotnych) – ich powrót na rynek pracy jest bardzo trudny (tabela 3).

Tabela 3. Bezrobotni w szczególnej sytuacji w gminie Dąbie - stan na koniec grudnia 2016 r.

Wyszczególnienie	Ogółem	Kobiety
Bezrobotni	213	116
Bezrobotni z prawem do zasiłku	59	27
Bezrobotni do 30 roku życia	50	34
Bezrobotni powyżej 50 roku życia	71	25
Długotrwale bezrobotni	96	67
Bezrobotni bez kwalifikacji zawodowych	69	35

Źródło: <http://wupzielonagora.praca.gov.pl> (data dostępu 15.01.2017).

Niekorzystna sytuacja na rynku pracy wpływa na następujące niepożądane zjawiska: wysoka liczba osób korzystających z pomocy społecznej, niewielka aktywność osób bezrobotnych w zakresie poszukiwania szans na poprawę warunków życia, wysoki udział osób nieposiadających zawodu (osoby z wykształceniem podstawowym oraz osoby z wykształceniem średnim ogólnokształcącym) wśród bezrobotnych. Wysokie bezrobocie może grozić stagnacją regionu i świadczyć o niskim poziomie rozwoju ekonomicznego

gminy, dlatego podejmowanie działań aktywizujących przedsiębiorczość może być jedną z metod poprawy sytuacji ekonomicznej mieszkańców.

Zasadnicze znaczenie dla rozwoju pozarolniczej przedsiębiorczości posiadają zasoby ludzkie z ich potencjałem kwalifikacji zawodowych. Gmina Dąbie jest zlokalizowana na terenie powiatu krośnieńskiego, którego mieszkańców charakteryzuje znacznie niższy wskaźnik udziału osób z wykształceniem wyższym – zaledwie 11%, przy średniej dla Polski – 17%, co jest istotną barierą rozwoju przedsiębiorczości. Podobnego zadania jest I. Frenkel, który podaje, że jedną z głównych przyczyn niskiego poziomu wskaźników zatrudnienia ludności bezrolnej na wsi jest jej znacznie niższy niż w miastach poziom wykształcenia. W 2013 roku udział osób z wykształceniem wyższym wynosił odpowiednio dla wsi – 14,1% oraz miasta – 26,7%, średnim 28,0% i 37,3% oraz gimnazjalnym, podstawowym i niższym 28,8% i 15,5% (Frenkel 2015, s. 33-62). Na terenie analizowanej gminy wskaźniki te wynosiły odpowiednio – z wyższym wykształceniem (11%), średnim zawodowym – 18% oraz ogólnokształcącym – 13%, zasadniczym zawodowym – 26%, gimnazjalne i podstawowe 25%. Zauważa się również niski udział osób z wykształceniem wyższym w stosunku do ludności aktywnej zawodowo, w szczególności niewystarczająca jest liczba osób z wykształceniem ścisłym/technicznym. Poziom wykształcenia społeczności gminy Dąbie nie świadczy o wysokiej jakości kapitału ludzkiego, co nadal skutkować będzie dominacją mikro i małych przedsiębiorstw oraz niską ich innowacyjnością. Istotnym problemem gminy jest problem odpływu najbardziej wartościowego kapitału ludzkiego do miast, należy zauważyć, że nie dotyczy jedynie grupy bezrolnych mieszkańców wsi, lecz całej wiejskiej społeczności. Związany jest on z faktem migracji edukacyjnej najzdolniejszych przedstawicieli młodego pokolenia. Opuszczają oni rodzinne wsie, by pobierać edukację w renomowanych ośrodkach akademickich, a po jej zakończeniu nie wracają na wieś, lecz kontynuują swoją karierę poza miejscem urodzenia. Niewielu młodych ludzi wiąże swoją przyszłość zawodową z pracą w rolnictwie, częściej wybierają korporacje i własną działalność pozarolniczą (Aszkowski, Kaźmierczyk, Nowak 2010, s. 423-433), a zatem przedsiębiorczość na wsi powinna być pobudzana w różnorodny sposób. Winien następować wielofunkcyjny rozwój wsi, który powinien prowadzić do ożywienia gospodarczego terenów wiejskich, co stanowi jedno z założeń Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) na lata 2014–2020.

Przedsiębiorczość na terenie gminy Dąbie – analiza danych wtórnych

W strukturze gospodarstw rolnych gminy Dąbie przeważają gospodarstwa małoobszarowe – 72% z nich to gospodarstwa o powierzchni do 7ha, ze względu na ich powierzchnię w gospodarstwach tych mogą występować duże problemy natury ekonomicznej (tabela 4). Bez możliwości zatrudnienia zbędnej siły roboczej na wsi trudno będzie myśleć o poprawie rozdrobnionej struktury agrarnej (Kłodziński 2010, s. 40–56).

Tabela 4. Rejestr gospodarstw rolnych wg grup w gminie Dąbie (stan na koniec 2014 roku)

Wyszczególnienie	Powierzchnia w ha
od 1 do 2ha	151
od 2 do 5ha	135
od 5 do 7ha	37
od 7 do 10ha	39
od 10 do 15ha	37
Razem	448

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Gminy Dąbie.

Główne problemy lokalnego rolnictwa to: rozdrobnienie gospodarstw rolnych, niedostateczne wyposażenie w specjalistyczny sprzęt w gospodarstwach rolnych, słaba współpraca w zakresie kontraktacji i zbytu towarów w rolnictwie, brak specyfiki produkcji rolnej oraz brak produktów regionalnych. Jednym ze sposobów poprawienia ekonomicznych wyników funkcjonowania gospodarstw rolnych jest tworzenie na ich terenie gospodarstw agroturystycznych. Jest to swoisty sposób rozszerzania oferty gospodarstwa. Na terenie gmin Dąbie umiejscowionych jest pięć gospodarstw agroturystycznych, zważając na atrakcyjne walory turystyczne regionu – jeziora, rzeki i lasy bogate w runo leśne może to być atrakcyjny profil działalności.

Na terenie gminy Dąbie odnotowujemy niższy wskaźnik ilustrujący podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności w stosunku do średniej dla Polski, województwa lubuskiego oraz macierzystego powiatu (tabela 5).

Tabela 5. Podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności (2009-2015)

Wyszczególnienie	Podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności			
	Polska	Lubuskie	Powiat krośnieński	Gmina Dąbie
2009	981	1004	930	627
2010	1015	1037	960	660
2011	1004	1021	940	651
2012	1032	1052	964	669
2013	1057	1075	983	732
2014	1071	1079	982	747
2015	1089	1093	993	773
2015/2009	11,0%	8,9%	6,8%	23,2%

Źródło: opracowanie własne na podstawie stat.gov.pl (data dostępu 15.12.2016).

Należy jednak zauważyć, że wzrost tego wskaźnika w roku 2015 w stosunku do 2009 był właśnie największy dla badanej gminy i wynosił ponad 23%, co oznacza, że był ponad dwukrotnie większy niż w Polsce, co może być wyrazem wzrostu aktywności gospodarczej mieszkańców gminy.

Za pozytywną zmianę należy uznać rosnący wskaźnik ilustrujący liczbę nowo zarejestrowanych podmiotów na 10 tys. ludności – szczególnie obserwowany w latach 2013 oraz 2014, kiedy to znacznie przewyższył on średnią dla kraju, województwa (w 2014 roku większy o 8,6%) oraz powiatu (w 2014 roku większy o 18,8%). W analizowanej gminie, w większości badanych lat, korzystniej kształtował się również wskaźnik podmiotów wykreślonych z rejestru REGON na 10 tys. ludności oraz relacja pomiędzy wskaźnikiem podmioty nowo zarejestrowane a podmioty wyrejestrowane (tabela 6).

Tabela 6. Podmioty nowo zarejestrowane oraz wykreślone z REGON na 10. tys. ludności w latach 2010 -2015

Rok	Polska			Lubuskie			Powiat krośnieński			Gmina Dąbie		
	A	B	A-B	A	B	A-B	A	B	A-B	A	B	A-B
2009	92	94	-2	104	108	-4	93	136	-43	88	63	25
2010	104	62	42	115	70	45	114	67	47	106	80	26
2011	90	100	-10	98	114	-16	88	104	-16	77	83	-6
2012	93	65	28	106	74	32	96	72	24	85	61	24
2013	95	70	25	98	76	22	94	75	19	125	63	62
2014	93	79	14	93	89	4	85	90	-5	101	101	0
2015	94	76	18	96	84	12	93	87	6	94	78	16

A - jednostki nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 10 tys. ludności

B - jednostki wykreślone z rejestru REGON na 10 tys. ludności

A - B różnica jednostki nowo zarejestrowane a jednostki wykreślone

Źródło: opracowanie własne na podstawie stat.gov.pl (data dostępu 15.12.2016).

Na terenie gminy Dąbie wskaźnik ilustrujący osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 1000 ludności jest niższy niż w Polsce, województwie lubuskim i powiecie zielonogórskim. Pozytywnie należy ocenić jednak to, że badana gmina ma największe tempo wzrostu tego wskaźnika (tabela 7).

Tabela 7. Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 1000 ludności (2009-2015)

Rok	Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 1000 ludności			
	Polska	Lubuskie	Powiat krośnieński	Gmina Dąbie
2009	74	74	67	47
2010	76	77	69	50
2011	75	74	67	48
2012	76	75	68	49
2013	77	77	70	56
2014	77	76	69	56
2015	77	76	70	58

Źródło: opracowanie własne na podstawie stat.gov.pl (data dostępu 15.12.2016).

Rozwój działalności pozarolniczej na terenie gminy Dąbie stwarza możliwości absorpcji istniejących nadwyżek siły roboczej, pobudza rozwój kapitału ludzkiego, otwiera społeczność wiejską na nowe kierunki aktywności gospodarczej, stwarza społeczności wiejskiej dodatkowe bądź alternatywne źródło dochodów, a w rezultacie wpływa na podniesienie jakości życia mieszkańców obszarów wiejskich. Warto również zauważyć, że rozwój pozarolniczej przedsiębiorczości stanowi zarówno istotny czynnik napływu innowacyjnych technologii, jak i ważny czynnik rozwoju inicjatyw gospodarczych, instytucji otoczenia biznesu pobudzający wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich. Ponadto, zainicjowanie działalności gospodarczej w regionie uruchamia efekt mnożnikowy w dziedzinie inwestycji i konsumpcji, przyczyniając się do podnoszenia poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego regionu i kraju.

Przedsiębiorczość na terenie gminy Dąbie w świetle badań ankietowych

Możliwości rozwoju pozarolniczej przedsiębiorczości na obszarach wiejskich regionu związane jest z wykorzystaniem szans i pokonywaniem barier rozwojowych. Ocena stanu przedsiębiorczości na terenie gminy Dąbie wymaga poznania opinii przedsiębiorców i mieszkańców, w tym celu zostały przeprowadzone dwa niezależne badania ankietowe. W opinii, co czwartego ankietowanego przedsiębiorcy, szanse rozwoju pozarolniczej przedsiębiorczości zależą przede wszystkim od aktywności władz lokalnych, a zwłaszcza od podejmowania inicjatyw mających na celu udzielanie pomocy w rozwijaniu przedsiębiorczości w formie ulg podatkowych i ułatwień organizacyjnych oraz przy wykorzystaniu środków finansowych z funduszy unijnych na inwestycje w infrastrukturę techniczną. Za istotne bariery rozwoju przedsiębiorczości zostały uznane: wysokie podatki i opłaty lokalne, ograniczony popyt i niska siła nabywcza mieszkańców, brak strefy aktywności gospodarczej, brak dobrze funkcjonujących organizacji działających na rzecz rozwoju przedsiębiorczości. Respondenci wskazywali również na bariery o charakterze wewnętrznym np. nastawienie mieszkańców do podjęcie ryzyka pracy na własny rachunek, co może być w badanej gminie istotnym utrudnieniem ze względu na niski kapitał społeczny i ludzki. Według Atlasu obszarów wiejskich w Polsce (*Atlasu ...*, 2009) syntetyczny wskaźnik poziomu kapitału ludzkiego mieszkańców i władz samorządowych na obszarze gminy Dąbie wynosi jedynie – 0,4 a kapitału społecznego – 0,6. Istotnymi czynnikami ograniczającymi rozwój przedsiębiorczości na terenie badanej gminy są trudna sytuacja w zakresie skomunikowania zewnętrznego i wewnętrznego obszaru gminy, która istotnie wpływa

na mobilność mieszkańców i negatywnie oddziałuje na lokalny rynek pracy i edukacji oraz niedostateczna infrastruktura telekomunikacyjna. Za pozytywne respondenci uznali dogodną lokalizację w kontekście zdobywania rynków zagranicznych.

Podobne spostrzeżenia wyłaniają się z analizy badań mieszkańców. Przeprowadzone badania ankietowe wśród mieszkańców wskazują na konieczność wsparcia rozwoju gospodarki na terenie gminy, aż 82% badanych uważa te działania jako niezwłoczne i bardzo pilne. Badani mieszkańcy zauważają również konieczność wsparcia rozwoju przedsiębiorczości poprzez tworzenie stref aktywności gospodarczej i inkubatorów przedsiębiorczości. Wśród respondentów 43% z nich działania te uznało za bardzo pilne i niezwłoczne do realizacji. Należy zwrócić uwagę, że wspieranie organizacji gospodarstw agroturystycznych na terenie gmin prawie, co trzeci z badanych mieszkańców uznał za bardzo ważne. Analiza uzyskanych wyników wskazuje, że 30% wszystkich badanych mieszkańców uznaje za niezwłoczne i bardzo pilne podjęcie działań zmierzających do wsparcia rozwijania przez mieszkańców wsi pozarolniczej działalności gospodarczej. Przy czym prawie 50% mieszkańców gminy Dąbie uznało te zadania jako bardzo pilne i niezwykle pilne. Wsparciem należy objąć również osoby zamierzające podjąć działalność gospodarczą w formie spółdzielni socjalnych. Ostatnia propozycja działania wpisuje się w szersze zagadnienie wspierania podmiotów ekonomii społecznej, które to nie tylko prowadzą działalność gospodarczą, ale również realizują cele społeczne. Czynnikiem ograniczającym rozwój przedsiębiorczości jest również utrudniony dostęp do instytucji finansujących działalność gospodarczą na wsi oraz ograniczony dostęp do informacji i do sieci organizacji doradczych świadczących usługi dla osób rozpoczynających działalność gospodarczą. Ponadto ograniczony jest zakres wsparcia finansowego możliwy do zastosowania przez samorządy gmin wiejskich ze względu na uwarunkowania prawne oraz niskie dochody własne gminy. Korzystnym czynnikiem jest potencjalna dostępność terenów inwestycyjnych w gminie oraz mniejsze ograniczenia dla lokalizacji działalności wytwórczej uciążliwej dla otoczenia. Naturalne zasoby lokalne, na bazie których można rozwijać drobne przetwórstwo w gospodarstwach rolnych (produkty lokalne, regionalne i tradycyjne) oraz łatwy dostęp do tańszych pracowników, co się przekłada na niższe koszty działalności.

Rola państwa i władz samorządowych w tworzeniu warunków dla rozwoju pozarolniczej przedsiębiorczości

W warunkach gospodarki rynkowej istotna rola w tworzeniu i rozwoju przedsiębiorczości przypisana została samorządowi terytorialnemu. Najważniejszymi aktami prawnymi rangi ustawowej, których przepisy odnoszą się – bezpośrednio lub pośrednio – do wspierania przedsiębiorczości i działań na rzecz rozwoju aktywności gospodarczej są m.in.:

- ustawy określające ustrój i zadania jednostek samorządu terytorialnego, m.in. *Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym* (Dz.U. z 2016 r. poz. 446 ze zm.),
- ustawy określające dochody jednostek samorządu terytorialnego oraz zasady prowadzenia przez nie gospodarki środkami publicznymi, m.in. *Ustawa z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego* (Dz.U. z 2015 r., poz. 513 ze zm.), *Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych* (Dz.U. z 2013 r., poz. 885 ze zm.),
- *Ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej* (Dz.U. z 2015 r., poz. 584 ze zm.),
- ustawa regulująca materię tworzenia przez gminy spółek, tj. *Ustawa z dnia 20 grudnia 1996 r. o gospodarce komunalnej* (Dz.U. z 2011 r. Nr 45, poz. 236 ze zm.),
- ustawy regulujące kwestie dotyczące zasad i form udzielania pomocy publicznej przedsiębiorcom, m.in. *Ustawa z dnia 30 kwietnia 2004 r. o postępowaniu w sprawach dotyczących pomocy publicznej* (Dz.U. z 2007 r. Nr 59, poz. 404 ze zm.).

Prawną przesłankę działań z zakresu wsparcia przedsiębiorczości stanowi zapis art. 7. ust. 1. ustawy o samorządzie gminnym, stanowiący o obowiązku samorządów gminnych do „zaspokajania zbiorowych potrzeb wspólnoty” mieszkańców. Zobowiązanie to nakłada na każdy samorząd zadania w zakresie kształtowania dogodnych warunków życia, polegające m.in. na sprzyjaniu w prowadzeniu działalności gospodarczej i bieżącym rozwiązywaniu problemów społeczności lokalnej. Innym aktem prawnym uprawniającym władze samorządowe do wspierania przedsiębiorczości jest ustawa o swobodzie działalności gospodarczej, która w art. 8 głosi „organy administracji publicznej wspierają rozwój przedsiębiorczości, tworząc korzystne warunki do podejmowania i wykonywania działalności gospodarczej, w szczególności wspierają mikroprzedsiębiorców oraz małych i średnich przedsiębiorców”.

Zarządzanie rozwojem przedsiębiorczości lokalnej nie jest jednak zadaniem własnym samorządu terytorialnego wynikającym „explicite” z obowiązującego prawa. Niemniej

władze lokalne mogą, a nawet powinny, poprzez wielokierunkowe działania, stworzyć warunki do ujawnienia przedsiębiorczych inicjatyw mieszkańców, stymulować rozwój sektora mikro, małych i średnich przedsiębiorstw oraz pozyskiwać inwestorów.

Procesowi rozwoju przedsiębiorczości lokalnej towarzyszy szereg uwarunkowań. Możliwości oddziaływania samorządu terytorialnego na rozwój przedsiębiorczości są uzależnione m.in. od budżetu jednostki terytorialnej, strategii rozwoju lokalnego, planów zagospodarowania przestrzennego, regulacji w sferze prawa podatkowego, decyzji administracyjnych oraz środków zewnętrznych krajowych i unijnych.

Rozwój przedsiębiorczości lokalnej ma znaczący wpływ na poprawę jakości życia mieszkańców, zmniejszenie bezrobocia, zwiększenie oferty produktowo-usługowej oraz integrowanie się lokalnego biznesu.

Samorządy terytorialne, pomimo wielu wspólnych cech, zadeklarowanych przepisami prawa, istotnie różnią się pomiędzy sobą. Dlatego każda jednostka samorządowa powinna wykorzystać swoje indywidualne predyspozycje do wspierania przedsiębiorczości lokalnej.

Wśród najistotniejszych barier rozwoju przedsiębiorczości na poziomie lokalnym są:

- niewystarczające zaplecze kadrowe na terenie gminy, wynikające z nieadekwatności kierunków kształcenia do potrzeb rynku pracy (taką opinię wyraziło 62% badanych),
- niedobór działań wspierających rozwój przedsiębiorczości, w tym działań promocyjnych (34% badanych),
- niedobór informacji gospodarczej np. na temat zewnętrznych źródeł finansowania przedsiębiorstw (29% badanych),
- niedostateczna infrastruktura techniczna (20% badanych), czy też ograniczony popyt lokalny.

Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich rozwija się pod wpływem określonych czynników społecznych, ekonomicznych i politycznych, które oddziałują ze zmiennym natężeniem w czasie i przestrzeni. Rola państwa w kształtowaniu sprzyjających warunków zakładania i prowadzenia działalności gospodarczej na obszarach wiejskich jest szczególna. Zaangażowanie państwa jest potrzebne w celu tworzenia warunków brzegowych zachęcających do aktywności gospodarczej, i to nie tylko na wsi, aby minimalizować negatywne skutki niekontrolowanego przebiegu procesów społeczno-gospodarczych (Zegar 2012).

Na obszarze gminy Dąbie widoczny jest problem niskiego poziomu przedsiębiorczości mieszkańców, dlatego należy tworzyć warunki sprzyjające kreowaniu przedsiębiorczości, w przeciwnym razie gminie może grozić marginalizacja gospodarcza i uzależnienie od

rynków pracy zlokalizowanych poza jej terenem, co oznacza również utratę wpływów do budżetu lokalnego. Rozpoznanie uwarunkowań oraz czynników stymulujących bądź hamujących rozwój pozarolniczej przedsiębiorczości na terenie gminy Dąbie, a także wskazanie na możliwości i kierunki jej rozwoju mają duże znaczenie dla regionalnych i lokalnych władz samorządowych przy opracowaniu strategii rozwoju. Wiedza w tym zakresie zostaje wykorzystywana w prowadzeniu polityki wspierania i pobudzania pozarolniczych inicjatyw gospodarczych przez władze samorządowe. W obliczu wskazywanych barier rozwoju przedsiębiorczości pozarolniczej wywodzi się główny cel stymulowania rozwoju lokalnego przez władze samorządowe w celu zapewnienia dostatecznej liczby trwałych miejsc pracy i dochodów z tytułu zatrudnienia, gwarantujących długotrwałe bezpieczeństwo finansowe i socjalne ludności, czyli po prostu wzrost zamożności społeczeństwa. Znajduje to odzwierciedlenie w Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Dąbie do roku 2025 (Cel strategiczny 6. Nowe miejsca pracy na terenie gminy, Cel strategiczny 7. Stwarzanie warunków sprzyjających rozwojowi i powstawaniu nowych podmiotów gospodarczych, Cel strategiczny 8. Dostępna dla podmiotów gospodarczych infrastruktura techniczna oraz Cel strategiczny 12. Zmniejszenie bezrobocia w gminie) (*Strategia...*,2013). Ponadto gmina jest członkiem Obszaru Funkcjonalnego Gmin Nadodrzańskich, którego dokumenty strategiczne Zintegrowana Strategia Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Gmin Nadodrzańskich również uwzględnia konieczność aktywizacji życia gospodarczego (Cel strategiczny 5. Konkurencyjna i innowacyjna gospodarka obszaru funkcjonalnego) oraz Zintegrowana Strategia Rozwoju Edukacji i Rynku Pracy na terenie Obszaru Funkcjonalnego (Cel strategiczny 1. Kształtowanie przestrzeni rozwoju zawodnego mieszkańców oraz Cel strategiczny 2. Konkurencyjna i innowacyjna gospodarka obszaru funkcjonalnego) (*Zintegrowana.....*2015). Ze strony władz niezbędne jest świadome kreowanie polityki wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, generowane przez popyt lokalny (Horodelski, Sadowska-Snarska 2010). Jednym z działań może być wsparcie rozwoju agroturystyki. Rozwój atrakcyjności turystycznej regionu wymaga jednak poprawy infrastruktury – np. stworzenia sieci ścieżek rowerowych popartych organizacją wypożyczalni rowerów. Koniecznym jest również wsparcie informacyjne i promocyjne obecnych oraz przyszłych przedsiębiorców, co może uzasadniać powstanie punktu konsultacyjno-informacyjnego. Cennym byłoby również budowanie sieci instytucji otoczenia biznesu. Mogą to być organizacje bezpośrednio powiązane z biznesem na wsi: fundacje, stowarzyszenia i inkubatory – będące lokalnymi centrami promocji przedsiębiorczości, punkty konsultacyjno-doradcze, lokalne grupy działania (LGD), ośrodki innowacji, fundusze pożyczkowe, czy też

samorząd gospodarczy reprezentujący środowisko przedsiębiorców (Bański 2015, s.139-149). Bardzo ważna jest również edukacja z zakresu przedsiębiorczości na różnych etapach życia. Kształtowanie postaw przedsiębiorczych, szczególnie wśród młodego pokolenia wsi, jest ważną determinantą rozwoju obszarów wiejskich w sposób wielofunkcyjny i zrównoważony (Psyk-Piotrowska, Sudra 2014, s. 133-140).

Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich jest najsilniej wspierany w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich nakierowanego głównie na rozwój przedsiębiorczości rolniczej, jednak pozostałe programy operacyjne np. Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój 2014-2020 zakładają również pomoc w tym obszarze. Unijne programy wsparcia nakierowane są głównie na niwelację trzech najpoważniejszych barier rozwoju wiejskiej przedsiębiorczości – inwestycyjnej, edukacyjnej i infrastrukturalnej. Główne narzędzia interwencji stanowią natomiast bezpośrednie dotacje dla przedsiębiorców, szkolenia, a także rozbudowa infrastruktury. Mogą one działać jako stymulatory wzrostu gospodarczego. Warto zauważyć, że bez nowych miejsc pracy poza rolnictwem nie wzrosną dochody ludności wiejskiej – tym samym modernizacja wsi nie będzie możliwa. Priorytety Komisji Europejskiej dotyczące polityki rozwoju obszarów wiejskich po 2013 roku są kontynuacją i rozwinięciem kierunków wsparcia w okresie po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Kompleksowe wsparcie jakie oferuje polityka rozwoju obszarów wiejskich, ma na celu osiągnięcie zrównoważonego wzrostu, utrzymanie żywotności obszarów wiejskich oraz zwiększenie konkurencyjności i rentowności sektora rolnego. Najważniejszymi celami PROW 2014-2020 są (Gwizda, Kosewska-Kwaśny, Żółciński 2014):

- poprawa konkurencyjności rolnictwa,
- zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi i działania w dziedzinie klimatu,
- zrównoważony rozwój terytorialny obszarów wiejskich, w tym tworzenie i utrzymanie miejsc pracy.

Zupełnie nowym działaniem w ramach PROW 2014-2020 jest współpraca, która zmierza do wsparcia tworzenia i działania grup operacyjnych EPI (Europejskie Partnerstwo Innowacyjne) na rzecz wydajnego i zrównoważonego rolnictwa. Pomoc ta dotyczy wyłącznie projektów o charakterze innowacyjnym. Działanie zmierza do utrzymania działalności rolno-środowiskowo i klimatycznej. Dodatkowo wprowadzono wsparcie dla rolnictwa ekologicznego, w ramach którego celem jest wzrost rynkowej produkcji ekologicznej. W ramach rolnictwa ekologicznego realizowane będą dwa poddziałania: „Płatności w okresie konwersji na rolnictwo ekologiczne” oraz „Płatności w celu utrzymania rolnictwa ekologicznego”. Do interesujących działań, niewystępujących w poprzedniej perspektywie

należy zaliczyć inwestycje w gospodarstwach na obszarach Natura 2000 oraz na obszarach OSN (Obszary Szczególnie Narazone), a więc na obszarach narażonych na zanieczyszczenie wód azotanami pochodzenia rolniczego (*Program Rozwoju Obszarów Wiejskich...*, 2014).

Obok działań nowych kontynuowane będą poprzednie działania, w tym przykładowo „Płatności na rzecz obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania” i „Tworzenie grup i organizacji producentów”. W celu zapewnienia zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich kontynuowane będą działania przyczyniające się do rozwoju przedsiębiorczości, odnowy i rozwoju wsi, w tym w zakresie infrastruktury technicznej (Mickiewicz, Mickiewicz 2015).

PROW 2014-2020 finansowany będzie, podobnie jak w poprzedniej perspektywie, ze środków unijnych i krajowych środków własnych. Budżet przyjętego programu wynosi ponad 13,5 mld euro, w tym środki EFRROW na poziomie 8,6 mld euro (63,7%) oraz 4,9 mld euro (36,3%) współfinansowania krajowego (Mickiewicz, Mickiewicz, 2015). Środki rozdysponowane zostaną w ramach osi priorytetowych. Obecnie PROW 2014-2020 realizowany będzie przez 15 działań, 35 poddziałań oraz 42 typy operacji. Dzięki wsparciu inwestycyjnemu dofinansowanych zostanie około 200 tys. gospodarstw rolnych (12,8% ogółu gospodarstw), utworzonych zostanie 22 tys. nowych miejsc pracy oraz powstanie 2 tys. grup producentów rolnych (GPR), które poszerzą liczbę już 3 tys. istniejących grup.

Podsumowanie

Na obszarach wiejskich obserwujemy niekorzystne zjawiska społeczno-gospodarcze, wśród których należy wymienić: niekorzystną strukturę i relacje czynników produkcji, malejącą rolę rolnictwa, jako źródła utrzymania mieszkańców wsi, wysokie bezrobocie i niezagospodarowane nadwyżki siły roboczej, czy dysparytet dochodowy wiejskich gospodarstw domowych. Zmuszają one do poszukiwania rozwiązań ukierunkowanych na kreowanie źródeł pozarolniczego dochodu jednym z nich jest aktywizacja przedsiębiorczości pozarolniczej na terenach wiejskich. Przedsiębiorczość na terenie gminy Dąbie rozwija się dość wolno, gdyż podmioty gospodarcze działają w znacznie trudniejszych warunkach niż w dużych aglomeracjach miejskich. Warunki te cechuje utrudniony dostęp do ponadlokalnych rynków zbytu i zaopatrzenia, słabiej wykształcona siła robocza, niedostateczna infrastruktura. Istnieje konieczność zaangażowania władz lokalnych w działania związane z aktywizacją przedsiębiorczości, ale nie tylko, konieczne jest również powstanie nowego sposobu podejścia do polityki rozwoju obszarów wiejskich w wymiarze

pozarolniczym. Wsparcie i koordynacja krajowej polityki rozwoju obszarów wiejskich oraz powiązanie jej z polityką regionalną wymaga stworzenia niezbędnych ram instytucjonalnych.

Bibliografia

1. Aszkowski K., Kaźmierczyk J., Nowak D., *Aktywność uczniów szkół średnich w olimpiadach ekonomicznych jako motywator przedsiębiorczości*, [w:] Teczke J., Czekaj J. (red.), *Zarządzanie intensyfikujące rozwój gospodarczy*, Biuro Projektu Nauka i Gospodarka, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie 2010.
2. *Atlasu obszarów wiejskich w Polsce*, Instytut Gospodarki i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa 2009.
3. Bank Danych Regionalnych, GUS, Warszawa, www.stat.gov.pl, [dostęp: 15.12.2016].
4. Bański J., *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości na wsi – wybrane zagadnienia*, Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, 2015, t. 102, z. 1.
5. Bański J., *Rola instytucji otoczenia biznesu w rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej*, „Wieś i Rolnictwo”, 2015, nr 2 (167).
6. *Bariery instytucjonalne rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich* http://www.regioportal.pl/pl28/teksty2270/bariery_instytucjonalne_rozwoju_przedsi%C4%7Cbiorczo%C2%B6ci [dostęp: 2016.11.11].
7. Czarnecki A., *Obszary wiejskie, urbanizacja wsi, rozwój wielofunkcyjny, rolnictwo wielofunkcyjne-przeгляд pojęć*, w: Rosner A. (red.), *Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich*, Warszawa 2015.
8. Frenkel I., *Zatrudnienie i struktura dochodów w gospodarstwach rolnych w latach 2005-2010*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2013.
9. Frenkel I., *Przemiany demograficzne i aktywność ekonomiczna ludności wiejskiej w latach 2010–2013*, „Wieś i Rolnictwo”, 2015, nr 2 (167).
10. Gabińska C.G., *Kształcenie na rzecz przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. Rola przedsiębiorczości w edukacji*, „Przedsiębiorczość – Edukacja”, 2012, nr 8.
11. Grzegorzewska-Mishka E., *Współczesne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości w Polsce*, Warszawa 2010.
12. Gutkowska K., *Rozwój przedsiębiorczości wiejskiej w perspektywie z Unią Europejską*, Warszawa 2009.

13. Gwizda M., Kosewska-Kwaśny M., Żółciński S. *Fundusze UE 2014-2020*, Warszawa 2014.
14. Hall C., McVittie A., Moran D., *What does the public want from agriculture and the countryside? A review of evidence and methods*, „Journal of Rural Stadium”, 2004, no. 20.
15. Horodeński R., Sadowska-Snarska C., *Uwarunkowania rynku pracy w Polsce. Aspekty regionalne*, Warszawa - Białystok 2010.
16. Kłodziński M. *Bariery wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich*, „Wieś i Rolnictwo”, 2012, nr 2.
17. Kłodziński M., *Przedsiębiorczość pozarolnicza na wsi w procesie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich*, „Wieś i Rolnictwo”, 2014, nr 1.
18. Majewski R., Staniszewski J., Czyżewski B., *Specyfika pozarolniczej działalności gospodarczej na wsi w kontekście jej wsparcia ze środków UE*, Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej Bydgoszcz 2012.
19. Malinowski P., *Wielofunkcyjne rolnictwo jako kierunek rozwoju polskiej wsi*, [w:] Adamowicz M. (red.), *Zarządzanie wiedzą w agrobiznesie w warunkach polskiego członkostwa w Unii Europejskiej*, Prace Naukowe SGGW, Warszawa 2005, nr 35.
20. Mickiewicz A., Mickiewicz B., *Charakterystyczne cechy nowego programu rozwoju obszarów wiejskich na lata 2014-2020*, Roczniki Naukowe Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu 2015, t. XVII, z. 1.
21. Mularska-Kucharek M., *Przedsiębiorcze działania mieszkańców wsi*, „Journal of Agribusiness and Rural Development”, 2015, nr 4(38).
22. Nurzyńska I., *Syntetyczny obraz krajowej i unijnej polityki wobec obszarów wiejskich*, [w:] Nurzyńska I. Wilkin J. (red.), *Raport o stanie wsi. Polska wieś 2012*, Warszawa 2012.
23. Nurzyńska I., *Uwarunkowania instytucjonalne rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich*, „Wieś i Rolnictwo”, 2013, nr 3.
24. Otłowska A., Buks J., Chmieliński P., *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich – stan i perspektywy rozwoju*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej - Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2006, nr 40.
25. *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2014.

26. Psyk-Piotrowska E., Sudra E. (2014). *Przedsiębiorczość osób młodych na wsi - stymulatory i bariery*, „Journal of Agribusiness and Rural Development”, 2014, no. 2(32).
27. Sikorska-Wolak, I., Krzyżanowska, K., *Przedsiębiorczość w ujęciu teoretycznym i w praktyce*, [w:] Krzyżanowska K. (red.), *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich, Stan i perspektywy rozwoju*, Warszawa 2010.
28. *Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Dąbie do roku 2025*, Urząd Gminy Dąbie 2014.
29. Szafraniec K., *Szanse życiowe młodzieży wiejskiej*, [w:] Wilkin J., Nurzyńska I. (red.), *Polska wieś. Raport o stanie wsi*, Warszawa 2012.
30. *The New Rural Paradigm. Policies and Governance*, OECD Publishing 2006.
31. *Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym* (Dz.U. z 2016 r. poz. 446 z późn. zm.).
32. *Ustawa z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego* (Dz.U. z 2015 r., poz. 513 z późn. zm.).
33. *Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych* (Dz.U. z 2013 r., poz. 885 z późn. zm.).
34. *Ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej* (Dz.U. z 2015 r., poz. 584 z późn. zm.).
35. *Ustawa z dnia 20 grudnia 1996 r. o gospodarce komunalnej* (Dz.U. z 2011 r. Nr 45, poz. 236 z późn. zm.).
36. *Ustawa z dnia 30 kwietnia 2004 r. o postępowaniu w sprawach dotyczących pomocy publicznej* (Dz.U. z 2007 r. Nr 59, poz. 404 z późn. zm.).
37. Zegar J.S., *Współczesne wyzwania rolnictwa*, Warszawa 2012.
38. *Zintegrowana Strategia Rozwoju Edukacji i Rynku Pracy na terenie Obszaru Funkcjonalnego*, Urząd Gminy i Miasta Czerwieńsk 2015.
39. *Zintegrowana Strategia Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego Gmin Nadodrzańskich*, Urząd Gminy i Miasta Czerwieńsk 2015.